

Forskning om den svenska friskolereformens effekter – en litteraturöversikt

Karolina Parding*

Luleå tekniska universitet**

Sammanfattning

Den svenska friskolereformen drevs igenom för cirka 20 år sedan. Genomslaget av fristående skolor har varit stort, speciellt på gymnasienivå där 40% av alla gymnasieskolor idag drivs av friskoleaktörer, i vissa kommuner återfinns så många som 60% av elevunderlaget i friskolor. Trots att införandet av friskolereformen i Sverige varit och till viss del fortfarande är omdebatterat, samt att reformen i sig utgör ett skarpt avsteg från tidigare socialdemokratiskt baserade utbildningspolitik är forskningen gällande reformens konsekvenser tämligen begränsad, i synnerhet i vissa avseenden. Syftet med föreliggande artikel är därför att summera och presentera tidigare forskning om den svenska friskolereformen, samt att identifiera kunskapsluckor och ge förslag på aspekter inom området som särskilt skulle behöva belysas framöver.

Abstract

The Swedish school choice reform was introduced some 20 years ago. Many independent schools have started up, especially so at upper secondary level. In fact, today 40% of all schools at upper secondary level are independent schools, in some municipalities up to 60% of the students attend independent schools. Despite the introduction of school choice having been subject to debate as it goes against the historically social democratic education policy, the studies of consequences of the reform are limited. This paper is a review of previous research on the consequences of the school choice reform in Sweden, including indication of knowledge gaps.

© DidaktiskTidskrift, 2011 ISSN 1101-7686

* Författarkorrespondens: karolina.parding@ltu.se

** Författaren vill tacka FAS och University of Sydney, Australien för generöst stöd.

Inledning

1991 infördes den så kallade friskolereformen (SOU, 1991/92:95; SOU, 1992/93:230), en reform som öppnade upp för elever och deras vårdnadshavare, men också för lärare och annan skolpersonal, att fritt välja skola. Friskolereformen kan sägas avspegla en bredare samhällslig trend av privatisering och individualisering, där den enskilde medborgaren ges möjlighet och också ansvar i fråga om att göra egna val gällande exempelvis utbildning och hälso- och sjukvård (se exempelvis Blomqvist & Rothstein, 2000). Ett uttryck för privatiseringens intåg i den svenska välfärdssektorn är att inte mindre än 20% av alla välfärdsanställda i Sverige idag arbetar i privat regi (Hartman, 2011). Privatiseringen, och med den diversifieringen av verksamheter, har varit speciellt snabb och långtgående inom just utbildningssektorn (ibid). Friskolereformen medförde att den kommunala skolan i Sverige för första gången fick reell konkurrens av skolor som hade en privat huvudman. Sedan dess införande har friskolesektorn kommit att utgöra en ansenlig del av utbildningsarenan, detta i synnerhet på gymnasienivå. När det gäller just gymnasieskolan visar statistiken att 42% av alla landets gymnasieskolor drevs av privata aktörer, dvs som friskolor, 2010/2011 (Skolverket, 2011a). 22% av alla gymnasielärare återfanns under samma period i friskolor (ibid). I snitt 24% av landets gymnasister återfanns 2010/2011 i fristående skolor, i vissa kommuner uppgår dock antalet friskolegymnasister ända upp till 60% (Vlachos, 2011).

Utbildningssystemet i Sverige, kan beskrivas som mitt i en omfattande omstrukturering (se exempelvis Lindblad & Popkewitz, 2001; Lindblad & Popkewitz, 2004). Historiskt sett har Sverige karaktäriserats av en socialdemokratisk utbildningspolitik där den offentliga sektorn ansvarat för att ge alla medborgare likvärdig service, idag ser vi en privatiseringstrend som sträcker sig över mer och mer av de tidigare offentligt finansierade och styrda verksamheterna. Trots att det har gått två decennier sedan friskolereformen infördes, och debatten kring reformen stundtals varit skarp och fria val gällande skola och tillhörande konkurrens ingalunda är oproblematiskt, har det vid upprepade tillfällen konstaterats att det fortfarande finns tämligen begränsad kunskap kring dess effekter (se exempelvis Nilsson, 2002; Hartman, 2011; Vlachos, 2011). Syftet med föreliggande artikel är därför att summera och presentera tidigare forskning om den svenska friskolereformen, samt att identifiera kunskapsluckor och ge förslag på aspekter inom området som särskilt skulle behöva belysas framöver.

Artikeln inleds med en diskussion kring varför den svenska friskolereformen är särskilt intressant att studera, och själva reformen beskrivs också kortfattat. Vidare beskrivs det sätt på vilket litteraturöversikten är gjord. Efter detta presenteras själva litteraturöversikten. Artikeln avslutas sedan med förslag på fortsatt forskning.

Den svenska friskolereformens karaktäristika

Varför är då den svenska friskolereformen speciellt intressant? Ett antal olika skäl till detta kan anföras. *För det första* ges utbildning en mycket stor vikt i det svenska välfärdssamhället, vilket gör förändringar i styrningen av skolan som organisation och institution centrala. Ett konkret uttryck för skolans och utbildningens betydelse idag är att det tillkommit aktörer som styr, förutom staten, kommunerna och lärarna. I och med friskolereformen styr bland annat även elever och deras vårdnadshavare samt de privata utbildningsaktörerna, och i viss mån även näringslivet skolan idag på ett helt annat sätt än tidigare (Fock, 2004; Leppänen et al, 2006; Persson, 2006; Vinzant & Crothers, 1998). Rothstein (2002) har på ett bildligt sätt beskrivit elever och deras vårdnadshavares roll som att de styr med fötterna.

För det andra kan friskolereformen beskrivas som ett tydligt brott mot den historiskt sett dominerande socialdemokratiska utbildningsmodellen, vilken präglade utbyggnaden av det svenska utbildningssystemet (se exempelvis Arnesen & Lundahl, 2006; Daun, 2003; Lindensjö & Lundgren, 2000). Björklund et al., (2004) beskriver detta som att Sverige sedan introduktionen av den obligatoriska skolgången 1842 har karaktäriserats av jämlikhet, detta i termer av rätten till likvärdiga möjligheter och likvärdig kvalitet. Marknadiseringen av skolan, i form av friskolereformen utgör alltså ett tydligt avsteg från tidigare inslagen väg i det svenska utbildningsväsendet.

För det tredje utgör friskolereformen i Sverige ett unikt inslag internationellt sett, detta eftersom villkoren i Sverige skiljer sig markant från de flesta andra länder. Sverige har en mycket utvecklad skolmarknad, i jämförelse med andra länder (se exempelvis Blomqvist & Rothstein, 2000; Daun, 2004). Exempelvis skiljer sig finansieringsförutsättningarna åt mellan Sverige och andra länder. I Sverige finansieras såväl kommunala skolor som friskolor av kommunen, där en skolpeng delas ut till den enskilda skolan, grundat på antalet elever. Vidare är inga avgifter tillåtna, samtidigt som friskolor får vara vinstdrivande. Det kan noteras att på gymnasienivå utgörs 85% av aktörerna på friskolemarknaden av vinstdrivande bolag (Vlachos, 2011). Exempel på en sådan vinstdrivande koncern är Baggium som mellan 2007 och 2010 delade ut 83,4 Mkr i vinst till grundarna (Dagens Industri, 2011-03-07).

För det fjärde har friskolorna på en förhållandevis kort tid kommit att inta en ansenlig del av "utbildningmarknaden". På gymnasienivå, där konkurrensen är som starkast, drevs 2010/2011 drygt 40% av alla landets gymnasieskolor av friskoleaktörer, upp till 60% av eleverna i vissa kommuner runt om i landet återfinns i friskolor på gymnasiet (Vlachos, 2011).

Ytterligare en omständighet som gör den svenska friskolereformen speciellt intressant är att svenska friskolebolag nu går på export, till exempelvis Storbritannien, något som uppmärksammats av forskare utanför Sveriges

gränser (Allen, 2010). Sverige har också beskrivits som något av ett föregångsland (Chubb, 2007). Ovan presenterade omständigheter visar på friskolereformens inverkan och också att studier av konsekvenser av reformen är viktiga, då villkoren inom utbildningssektorn otvetydigt också har ändrats.

Litteraturoversikt – skanning av litteraturen

Artikeln baseras alltså på en litteraturoversikt och bygger på en sammanställning av forskning kring den svenska friskolereformen och dess konsekvenser. Artikeln aspirerar inte på att vara hundra procentigt heltäckande, då ny forskning och nya forskningsresultat ständigt produceras och publiceras. Däremot finns de huvudsakliga inriktningarna presenterade.

Litteraturoversikten har byggts upp baserat på en kombination av sökmeter. I ett första steg gjordes en genomgång av främst svenska och skandinaviska tidskrifter inom områdena pedagogik och utbildning. Artiklar med innehåll som motsvarade sökord såsom skolval och friskola valdes ut. Dessa artiklar gick igenom med sikte dels på sina specifika resultat, dels med sikte på referenser till andra studier i området. Utöver detta har de författare som identifierats i steg ett använts som sökord i nästa steg, detta för att identifiera fler artiklar av samma författare. På detta sätt har publikationer i flertalet internationella tidskrifter, även utanför pedagogik och utbildningsområdet, kunnat identifieras och inkluderas. Detta förfaringssätt har resulterat i att en bred kartläggning av forskning inom området kunnat göras.

Samtliga genomgångna publikationer, cirka 50 stycken, har lästs och kategoriserats. Det finns många olika sätt att kategorisera, exempelvis baserat på teoretiska eller metodologiska grunder, uppdelat på författare, publikationsår eller typ av litteratur, för att ge några exempel (se exempelvis Machi & McEvoy, 2009; Reuber, 2010). Ytterligare grunder för kategoriseringar är teman och analysenhet. För att svara mot syftet på bästa sätt kom kategoriseringen i denna artikel att baseras på en kombination av analysenhet och teman, vilket i praktiken gestaltas sig som figuren nedan visar.

	Eleven	Skolan	Läraren	Övergripande nivå
Friskolereformen	Elevens val Segregation Etnicitet Socioekonomi Effektivitet Resultat Betyg	Skolkultur Skolidentitet Marknad/ marknadsföringsdiskurs Styrningsdiskurs Generella diskurser	Attityder och beteenden Utmanad yrkesroll	Politiska diskurser Övergripande beskrivningar

Redan upptrampade vägar

I en forskningsöversikt från Skolverket konstaterades för tio år sedan att det funnits ”ganska lite” forskning kring just den svenska friskolereformen (Nilsson, 2002:44). Idag finns förvisso en del forskningsresultat, men samtidigt kan områden med kunskapsluckor identifieras, vilket kommer att visas i framställningen nedan. Flera av de forskningsresultat som presenteras nedan ligger på gränsen mellan de olika kategorierna. Den kategorisering som föreliggande framställning bygger på bör därför betraktas som ett sätt att systematisera resultat och visa på olika vägval och vägriktningar, snarare än en knivskarp vattendelare.

Friskolor och eleven

Inom kategorin av forskning som handlar om friskolereformen och elever återfinns forskning som utgår från aspekter såsom demokrati, segregation, etnicitet, socioekonomiska mått, i relation till elever och deras vårdnadshavares val. Under denna kategori återfinns också forskning om effektivitet, resultat och betyg, det vill säga forskning som undersöker huruvida elevers resultat i respektive sektor kan kopplas ihop med reformen.

Det finns studier som belyser hur elevers, eller kanske snarare familjers, det vill säga elevers och deras vårdnadshavares, valmönster ser ut. Många av dessa studier problematiserar friskolereformens effekter utifrån aspekter såsom segregation; där etnicitet och socioekonomisk status utgör centrala begrepp. Exempel på dessa studier är Skawonius (2005) doktorsavhandling som behandlar just elevers och föräldrars val av skola, utifrån ett kultursociologiskt perspektiv à la Bourdieu. Hon menar att de val som görs inte är enkla och inte kan kopplas till ’rational choice’, snarare är valmönstren komplexa och svåra. Hon menar också att valsituationen skapar såväl vinnare som förlorare. Andra exempel på studier *Gymnasieskolan som konkurrensfält*, även där har elevers val studerats utifrån ett kultursociologiskt perspektiv (se exempelvis Eriksson, 2005; Lidegran, 2006; Nordqvist & Langerth-Zetterman, 2004). Ett annat exempel på forskning om elevers val visar Bunar (se exempelvis 2005, 2008, 2010a, 2010b) exempel på. Hon menar att trots finansiella och institutionella möjligheter väljer många förortslever med utländsk härkomst att stanna kvar i geografiskt ”nära” skolor, trots att de inte kan kategoriseras som bra skolor i termer av resultat. Bunar visar med detta på den komplexitet och de många aspekter av val som finns bland olika grupper av elever. Även Dahlstedt (2007) diskuterar och problematiserar de senaste decenniernas skolreformer, där friskolereformen är absolut central, ur ett segregationsperspektiv. Han menar att skolan i Sverige idag fungerar ”mer som en individuell språngbräda än som ett fördelningspoli-

tiskt verktyg. Principen om jämlikhet, i meningen lika utfall, har gradvis ersatts av principen likvärdighet, i meningen lika möjligheter” (2007:35). Dahlstedt menar också att dagens utbildningsval är tvingande i att de skapar krav på den enskilde individen att vara en aktiv medborgare som gör informerade och ”rätta” val. Med tanke på att varken alla elever eller deras föräldrar har likvärdiga förutsättningar att göra informerade rätta val för därmed reformen med sig en segregande effekt. Lund (2008) utvecklar diskussionen med det informerade valet i en studie av elevers val av gymnasieskola. Han belyser problematiken med att göra dessa så kallade informerade val på grund av att den marknadsföringsdiskurs som förs kan vara svår att dechiff-rera, i synnerhet för de elever som inte har någon lämplig samtalspartner i frågan. För de elever som inte har någon lämplig diskussionsmotpart verkar därav valreformen missgynnande. Gemensamt för ovan presenterade studier är att de problematiserar och påvisar strukturella villkor som påverkar elevers val. En avvikande argumentation förs av Dahlin (2007) som menar att det inte finns några ”empiriskt säkra belegg för antagandet att segregation i skolväsendet alltid har negativa effekter” (2007:46), och att friskolor därmed bör uppmuntras.

En annan inriktning vad gäller forskningen om friskolereformens konsekvenser i relation till elever är studier där effektivitet, resultat och betyg är i fokus. Många av dessa studier har kvantitativa ansatser, och inte sällan är det utifrån nationalekonomiska perspektiv, resultaten är dock i viss mån motstridiga vad gäller huruvida friskolereformen lett till bättre effektivitet, det vill säga högre kunskapsnivå bland eleverna. Exempel från denna forskningsinriktning utgörs av betygsforskning, exempelvis Wikström (2006) och Wikström och Wikström (2005). Wikström och Wikström (2005) menar att en betygsinflation i friskolor på gymnasienivå kan identifieras, ett resultat som styrks av Cliffordson (2004). Wikström och Wikström menar att den logik som innebär att konkurrens leder till effektivisering av såväl kommunala skolors som friskolors verksamheter kan ifrågasättas. Detta resonemang tangerar Vlachos (2010) diskussion kring att konkurrensutsättning ofta leder till att kundernas önskemål tillgodoses. Gällande skolan kan då betygsnivåerna antas höjas, då kunderna (elever och vårdnadshavare) vill ha höga betyg. Men, Vlachos menar att statistiken visar att friskolor förvisso kring selskiftet gav högre betyg än de borde ha gjort, men nu ger såväl kommunala som fristående skolor något högre betyg än de borde, vilket innebär att en liten betygsinflation kan skönjas. Fredriksson och Öckert (2008) har studerat effektivitet från ett lite annorlunda perspektiv. De tittar på effekter av lärartäthet, och menar att denna påverkar elevers resultat, där hög lärartäthet ger högre resultat bland eleverna och vice versa. Detta är intressant, inte minst ur det avseendet att de vinstdrivande friskolorna har lägst lärartäthet av alla skolor, samtidigt som resultaten är relativt sett höga.

Det finns en rad studier där kunskapsnivå, det vill säga resultat och betyg diskuteras. Exempelvis menar Sandström och Bergström (2005) att effekterna av reformen vad gäller kunskapsnivå är positiva, det vill säga att

konkurrens ger en effektivare skola. Andra studier, såsom Ahlin (2003) visar på att elever får bättre kunskaper i matematik men inte i svenska och engelska. Detta motsäger dock Björklund et al. (2005), som inte visar på några förbättringar i matematik, snarare en möjlig försämring. Böhlmark och Lindahl (2008) menar dock att de som till syvende och sist tjänar mest på friskolereformen är elever från högutbildade familjer. Effektivitet kan också diskuteras i termer av kostnadseffektivitet, i detta sammanhang kan man då fråga sig om det är kostnadseffektivt att ha friskolor jämte de kommunala på det sätt det idag är finansierat och organiserat i den svenska kontexten. Böhlmark och Lindahl (ibid) menar att även om kvaliteten i skolan höjts, så har samtidigt kostnaderna för utbildningen totalt sett ökat.

Det är tydligt att olika studier gett olika resultat, och att vissa av dessa resultat motsäger varandra. Lindbom (2010) som diskuterar effekter av friskolereformen utifrån tre aspekter, kommunala skolors elevers resultat, kostnader för utbildning för kommuner samt den sociala kompositionen av elever, det vill säga frågan om segregation, menar att mycket av den litteratur som finns tillgänglig snarare är ideologiskt baserad än vetenskapligt baserad, och hävdar vidare att såväl positiva som negativa effekter av reformen är överdrivna.

Friskolor och skolan

Inom kategorin friskolor och skolan presenteras forskning som fokuserar på just friskolereformen i relation till skolan som analysenhet. Dessa studier handlar mestadels om skolkultur, skolidentitet, samt även diskurser på skolenivå som handlar om marknaden som sådan, om styrningen och om värden vilka diskurser baseras. Även forskning kring skolors marknadsföring ingår i denna kategori.

Ett exempel på denna forskningsinriktning är Lunneblads (2010) studie på temat skolidentitet och managementkultur. Han visar på hur valfrihetsdiskursen skapar skolidentiteter, i termer av vad han kallar mytologiska diskurser. Han menar att skolor idag skapar dessa pedagogiska identiteter som ett slags säljargument på den av friskolereformen skapade utbildningsmarknaden. Lunneblad konkluderar med att diskutera hur dessa mytologiska identiteter utgör en ”ideologisk funktion som bland annat handlar om att överbygga eller skyla de ekonomiska skillnader som finns mellan olika grupper i samhället” (2010:39). Lunneblad har också tillsammans med Asplund Carlsson (2009) visat på effekter av friskolereformen, utifrån hur lärare talar om elever med svenska som andraspråk; även denna studie med ett diskursanalytiskt angreppssätt. Utifrån en etnografisk ansats konkluderar de att elever med svenska som andraspråk talas om på ett sådant sätt att dess betydelse får en vidare befestelse än bara språket i sig. De menar att resulta-

tet kan förstås som att ”marknadsanpassningen av utbildningssystemet bidrar till en rasifiering av skolan, det vill säga hur frågor som i grunden handlar om ekonomiska förutsättningar görs till frågor om etniskt ursprung och vem som hör hemma var” (2009:100f).

En annan inriktning på effekter av friskolereformen intar Lund (2007) i en studie kring hur gymnasieskolor kommit att utveckla profileringsstrategier i jakten på elever. Han visar på hur gymnasieskolor marknadsför sig för att locka studenter. Han menar att om den marknadsorienterade utvecklingen fortskrider, så kommer marknadsorienterade profileringsstrategier att öka, det vill säga marknadsföringsstrategier som i mindre utsträckning är faktabaserade och i mindre utsträckning fokuserar på lärande och pedagogiska frågor. Detta kan leda till att elever (och deras vårdnadshavare) i allt mindre grad får tillgång till saklig och objektiv information, vilket gör valen än mer komplexa, och möjligen än mer socioekonomiskt sorterande.

Dahlstedt (2009) å sin sida demonstrerar hur utbildningssektorn, och lokala skolor, idag ofta styrs av partnerskap. Dahlstedt, som har studerat policydokument utifrån ett diskursanalytiskt perspektiv, menar att partnerskap presenteras som en universal-lösning på problem i skolans värld i mångt och mycket. Styrningen via partnerskap medför att det nu är fler aktörer inblandade i hur villkoren i skolor runt om i landet ser ut.

Friskolor och läraren

Inom denna kategori presenteras forskning som handlar om friskolereformen specifikt i relation till lärare, det vill säga vad friskolereformen får för konsekvenser för yrkeskategorin lärare. Ett exempel är Fredriksson (2009; 2010) som utifrån ett statsvetenskapligt perspektiv har studerat hur lärares myndighetsutövning påverkas av marknadsiseringen av den svenska skolan. Fredriksson har använt sig av såväl enkät- som intervjudata och konkluderar att lärares attityder men också beteenden idag kan kategoriseras enligt fyra logiker: den byråkratiska, den professionella, brukarinflytandets, samt marknadens logik. Han trycker på att den marknadsorienterade logiken vinner mark gällande såväl attityder som beteende. Även Lundström och Holm (2011) har studerat lärare, också de på gymnasienivå. De menar bland annat att lärares arbete som en följd av friskolereformen har blivit intensifierat, att lärare idag tenderar att uppleva stora mått av stress och osäkerhet, samt – vilket ligger i linje med Fredrikssons resultat – att en ny marknadsorienterad lärarroll är under utveckling. Lundström och Holm intar en tydlig kritisk syn och menar att den traditionella lärarrollen devalueras samt att autonomi för lärare minskar. Utifrån samma studie har även Lundström och Parding (2011) visat på hur olika logiker samexisterar (professionens, byråkratins och marknadens), ibland utan problem, men ofta på kollisionkurs.

Friskolor och en övergripande nivå

Under denna rubrik presenteras studier som diskuterar friskolereformen och marknadsiseringen av skolan på en mer övergripande nivå.

Begrepp som aktualiserats i och med friskolereformen är inte minst begreppet valfrihet. Hwang (2002) ställer i sin artikel *Kampen om begreppet valfrihet i skolpolitiken* socialdemokraternas respektive moderaternas innebörd i begreppet mot varandra. Hon visar på hur de båda partierna kommit att inta en positiv syn på valfrihet, även om hur långt valfriheten ska kunna tas skiljer sig åt. Hwang visar också på att dessa makthavande partiers syn har påverkat vilken typ av val som kommit att utvecklas i svensk skolpolitik, utifrån dessa två aktörers logiker och argument för och emot valfrihet i skolan. Istället för att ta ställning för eller emot, visar hon på argumentens och logikernas implikationer. En annan studie med ett liknande fokus utgörs av en skrift från Skolverket (2003). Här har man ett likvärdighetsperspektiv, och visar på var de två politiska blocken står. De presenterar tre argument, vilka används såväl för som emot friskolereformen; skolutveckling, ökat inflytande som positiva konsekvenser, och segregation som en negativ konsekvens.

Erixon Arreman och Holm (2011) diskuterar friskolereformen utifrån diskurser som omgärdar friskolereformen, med fokus på gymnasieskolan. De analyserar underliggande värden kring friskolor och marknadsiseringen. De kartlägger faktorer såsom hur många skolor som finns, var de är belägna, vilka utbildningsföretagen är, hur stora de är, hur de marknadsför sig samt att de studerar hur utbildningsmarknaden beskrivs i media. En konklusion är att friskolereformen bidragit till en stark marknadsisering av skolan, vilken påverkar verksamheten avsevärt. Ett konkret exempel på den påtagliga marknadsiseringen är de lokala skolmarknader som kommit att skapas (Lundahl et al. 2010; Skolverket, 2011b). Skolverkets färsk kartläggning visar att Sveriges skolarena kommit att regionaliseras, där man identifierar inte färre än 94 lokala marknader (av totalt 290 kommuner). Gymnasister skolpendlar såväl inom som mellan kommuner, vilket skapar dessa lokala marknader. Denna regionalisering medför att kommuner får problem med att planera för vilka utbildningar de ska ha och hur många platser de kan komma att behöva dimensionera för.

Det finns också en rad studier som relaterar till friskoleforskningen i det att den har sin utgångspunkt i förändringar i utbildningspolicy på ett mer generellt plan (se exempelvis Blomqvist, 2004). Vidare har Lundahl såväl själv som med andra utbildningspolicyforskare skrivit om förändringar i utbildningspolicy på ett generellt plan, men också med fokus på effekter för ungdomar mycket utifrån aspekten 'social inclusiveness' (se exempelvis Lundahl, 2002a; 2002b; Arnesen & Lundahl, 2006; Lundahl, 2008; Lindblad et al., 2002; Lundahl et al, 2010).

Sammanfattning

Det är tydligt att intresset för att studera friskolereformen utifrån en elevnivå (rörande alltifrån elevers val, till utfallet av elevers lärande) är stort, cirka 20 av de kartlagda publikationerna faller under denna kategori. Det kan också konstateras att det finns en blandning av kvantitativa och kvalitativa studier, vad gäller utfallet i form av kunskapsnivåer är dock de flesta identifierade studierna kvantitativa. Teorimässigt finns olika perspektiv representerade, gällande elevstudierna återfinns alltifrån kultursociologi till mer kartläggande deskriptiva perspektiv. Gällande skolstudier återfinns diskursinfluerade perspektiv och vad gäller lärarstudier finns förvaltningsteoretiska och professionsinspirerade perspektiv. Slutligen, inom de övergripande studierna finns såväl diskursinspirerade som utbildningspolicyinfluerade perspektiv. Samtidigt kan konstateras att resultaten verkar skilja sig åt, där det finns de som menar att konsekvenserna av reformen är positiva, men där det också finns de som menar att konsekvenserna är problematiska - det finns således motstridiga forskningsresultat i frågan. När det gäller kategorin friskolereformen i relation till skolan är studierna färre, ofta handlar de om diskurser inom skolan eller om skolan, cirka en handfull studier har identifierats i denna kategori. I den tredje kategorin, friskolereformen och lärarna är antalet studier få, endast två, vilket kommer att diskuteras i nästkommande avsnitt av artikeln. I den sista kategorin, friskolor och en övergripande nivå, har ett tiotal studier refererats till.

Avenyer för fortsatt forskning

Syftet med föreliggande artikel är att summera tidigare forskning gällande konsekvenser av friskolereformen i Sverige, samt att identifiera kunskapsluckor. Som visats i litteraturöversikten ovan framgår att studier kring elevers val och effektivitet är val studerat, men när det gäller forskning som istället alltså utgår från utbildningsgivarna (education providers), det vill säga lärarna, är antalet studier mycket begränsat. Intressant i sammanhanget är att den relativa avsaknaden av studier som fokuserar just friskolereformer och dess effekter, med lärare som analysenhet, inte är unik för den svenska kontexten. Forsey, som själv utgör ett undantag i sammanhanget, menar att "little if any attention has been given to the choices made by the providers of educational services" (2010:53). Det kan förvisso tyckas naturligt att många studier fokuserar på kunderna på den nya marknaden; eleverna och föräldrarna och även utfall i form av studieresultat, betyg och 'kvalitetsmått' av olika slag. Sådana variabler och resonemang kan sägas ligga inom marknadens logik. Samtidigt utgör lärarna en absolut central grupp i frågan, då friskolereformen innebär att även de kan välja, och att även de är situerade i kontexter där konkurrens och val påverkar deras arbete. För att nå en helhetsbild gällande effekter av friskolereformen behöver man helt enkelt se till

fler faktorer än elever och föräldrars valmönster (Blomqvist & Rothstein, 2000).

Ett antal omständigheter kan anföras som motiv till vidare studier med fokus på just lärare. *För det första* är studier på just lärare i relation till friskolereformen som ovan illustrerats väldigt få (se också exempelvis Fredriksson, 2010; Nilsson, 2002). *För det andra* beskrivs utbildning ofta som en av de absolut viktigaste hörnstenarna i vårt samhälle, som arena för formandet av goda samhällsmedborgare. Detta gör skolan till en stor och viktig arbetsorganisation. Lärarna som yrkesgrupp innehar i sin tur en central position i och med att de omsätter de politiska besluten i praktiken (Lipsky, 1980; Vinzant & Crothers, 1998). Friskolesektorns kraftiga expansion och dess storlek idag, i synnerhet på gymnasienivå, gör det speciellt angeläget att studera. *För det tredje* kan det argumenteras för att förutsättningarna för lärares arbete förändras som en följd av friskolereformen (Fredriksson, 2009). Med andra ord medför det sätt på vilket skolan (som arbetsorganisation) styrs, skapar såväl möjligheter som begränsningar för lärarna. Detta i sin tur påverkar även elever och deras lärande (Bowden & Marton, 2004). *För det fjärde* finns det också farhågor att en så kallad brain-drain på lärarnivå kan komma att uppstå, där de bästa lärarna söker sig till friskolor och de inte lika duktiga eller drivna lärarna stannar kvar i den kommunala sektorn. Bergström och Sandström (2001) menar också att om mer studiemotiverade och högpresterande elever väljer friskolor, och mindre studiemotiverade och lågpresterande elever blir kvar i den kommunala sektorn krävs mer resurser till den kommunala skolan blir villkoren för att arbete i de olika sektorerna väldigt olika, vilket skulle kunna medföra att mer drivna lärare lämnar den kommunala skolan till förmån för friskoleaktörer. De ovan presenterade motiven till studier på lärare kan kopplas samman med ett antal exempel på omständigheter som förändrats i och med friskolereformen.

- Kommuner och privata skolägare innebär olika villkor för lärare i de olika sektorerna. Exempelvis lyder kommunalt anställda lärare under förvaltningslagen och kommunallagen, medan lärare i vinstdrivande friskolor lyder under aktiebolagslagen. Detta innebär bland annat att friskoleanställda lärare inte kan garanteras meddelarfrihet, det vill säga att tala om missförhållanden i media utan att få reprimander (Fredriksson, 2010).
- Det finns en uppdelning mellan de två sektorerna vad gäller formell kompetens, där fristående skolor har en lägre andel lärare med lärarexamen (Stenlås, 2009; Vlachos, 2011).
- Betygsfördelning skiljer sig åt mellan de två sektorerna. Betygen i friskolor tenderar att vara högre än i kommunala skolor, samt att

betygen nu i båda sektorerna höjts, ett förhållande som inte endast återspeglar faktiska provresultat, en så kallad betygsinflation kan skönjas (Vlachos, 2011; Wikström & Wikström, 2005).

- I dagens marknadsiserade utbildningssystem marknadsförs skolor, något som tar resurser och tid i anspråk, inte sällan lärares tid (Lundström & Parding, 2011; Vlachos, 2011). Inte minst facket har farhågor att lärare får mindre och mindre tid till kärnuppgiften undervisning, och istället får ägna mer och mer tid till annat (Fjellner, 2010).
- Det finns ett antal olika indikationer på att lärare är ”nöjda som lärare men missnöjda som anställda” (Persson, 2006:21), vilket kan kopplas samman med rapporter om visar att lärare upplever den allra sämsta psykosociala arbetsmiljön av alla yrkeskategorier, där huvudorsaken är obalansen mellan krav och stöd i yrkesrollen (Lundgren, 2009). Även i dagspressen har lärares arbetsvillkor uppmärksammats starkt under senare tid, inte minst från lärares eget håll (se exempelvis DN, 2009).

Dessa omständigheter kan antas påverka hur lärare upplever sina arbetsvillkor och i förlängningen därmed även hur de agerar. Utifrån litteraturöversikten samt ovan beskrivna motiv och gällande omständigheter kan ett antal konkreta områden för vidare studier identifieras. *Det saknas studier som tar ett helhetsgrepp kring lärares faktiska arbetsvillkorliga omständigheter uppdelat på de två huvudmannakontexterna.* En omfattande kartläggning av faktiska villkor såsom löne-, anställnings- och juridiska villkor samt villkor för exempelvis kompetensutveckling behövs. En sådan studie skulle inkludera en kartläggning av vilka lärare som återfinns var. *Det saknas också kvalitativa studier som fokuserar lärares upplevelser av sina arbetsvillkor, uppdelat på de olika huvudmannakontexterna, inklusive en analys av lärares valmönster.* Genom en sådan studie skulle lärares upplevelser av den egna kontexten kunna belysas, samt också så kallade push- och pull-faktorer, det vill säga vilka omständigheter som gör att olika lärare väljer olika arbetsplatskontexter, och olika huvudmän.

Genom att dels kartlägga faktiska arbetsvillkor såsom lönevillkor, anställningsvillkor, och andra relaterade frågor, samt dels belysa hur lärare resonerar kring val av huvudman (kommunal eller friskola) i relation till arbetsvillkoren, tydliggörs så kallade push- och pullfaktorer, och också eventuella skillnader huvudmannakontexterna emellan. Eftersom lärares val av huvudmannakontext inte bara styrs av synen på den ena kontexten utan också föreställningar om ”den andra” är det viktigt att fokusera på hur lärarna ser på såväl den kontext de idag arbetar i, men också den andra kontexten. Om arbetsvillkoren upplevs skilja sig åt mellan kommunala lärare och friskolepraktiserande lärare kan man tänka sig att detta får effekter i form av statusskillnader mellan de olika huvudmannakontexterna och att attraktionskraften att som lärare söka sig till den ena eller andra skolformen också den skil-

jer sig åt. Om lärare upplever att arbetsvillkoren skiljer sig åt i de olika sektorerna finns en risk att detta skulle kunna komma att leda till brain-drain, det vill säga att de olika skolsektorerna attraherar olika lärargrupper. Detta skulle i förlängningen kunna leda till stora skillnader i både faktiska arbetsvillkor och utbildningskvalitet. Det är därför av hög relevans att identifiera eventuell social stratifikation på lärarnivå. Om villkoren är, och upplevs, annorlunda i de två huvudmannakontexterna, är det rimligt att anta att detta i sin förlängning påverkar lärares praktiska arbete, hur lärare i praktiken agerar och vad deras arbete innehåller. Lärares arbete har studerats utifrån en rad teoretiska perspektiv, detsamma galler själva friskolereformen. Genom att anlägga ett professionsteoretiskt perspektiv kan dynamiken mellan profession, organisation och marknad belysas. Med andra ord, genom att anlägga ett professionsteoretiskt perspektiv med ett arbetsvillkorligt fokus på friskolereformen kan dynamiken i styrningen av lärarnas arbete och dess effekter tydliggöras. Spänningen mellan aktörerna är förvisso inte ny, men i och med förändrade omständigheter för de professionella i arbetsorganisationen kan spänningen förväntas förändras och professionellas arbete blir ofta inte bättre än de villkor som deras arbetsorganisation erbjuder (Evetts, 2006a; Evetts, 2006b; Hjort, 2007; Svensson, 2008).

Referenser

- Ahlin, Å. (2003). *Does school competition matter? Effects of a large-scale school choice reform on student performance*. (Rapport nr 2). Uppsala: Uppsala universitet.
- Allen, R. (2010). "Replicating Swedish 'free school' reforms in England", *Research in public policy*, 10: 4-7.
- Arnesen, A-L. & Lundahl, L. (2006). "Still social and democratic? Inclusive education policies in the Nordic welfare states", *Scandinavian journal of educational research*, 50 (3): 285-300.
- Bergström, F. & Sandström, F. (2001). *Konkurrens bildar skola. En ESO-rapport om friskolornas betydelse för de kommunala skolorna*. DS 2001:12. Stockholm: Expertrådet för studier i offentlig ekonomi. Finansdepartementet.
- Björklund, A.; Edin, P-E.; Fredriksson, P. & Krueger, A. (2004). *Education, equality and efficiency – an analysis of Swedish school reforms during the 1990s*. (Rapport 2004:1). Uppsala: IFAU.
- Blomqvist, P. (2004). "The choice revolution: privatization of Swedish welfare services in the 1990s", *Social policy and administration*, 38 (2): 139-155.

- Blomqvist, P. & Rothstein, B. (2000). *Välfärdsstatens nya ansikte. Demokrati och marknadsformer inom den offentliga sektorn*. Stockholm: Agora.
- Bowden, J. & Marton, F. (2004). *University of learning: Beyond quality and competence*. London: Routledge.
- Bunar, N. (2010a). "Choosing for quality or inequality: current perspectives on the implementation of school choice policy in Sweden", *Journal of education policy*, 25 (1): 1-18.
- Bunar, N. (2010b). "The geographies of education and relationships in a multicultural city. Enrolling in high-poverty, low-performing urban schools and choosing to stay there", *Acta sociologica*, 53 (2): 141-159.
- Bunar, N. (2008). "The free school "riddle": between traditional social democratic, neo-liberal and multicultural tenets", *Scandinavian journal of educational research*, 52, 4: 423-438.
- Bunar, N. (2005). "Valfrihet och anti-segregerande åtgärder. När skolpolitik och integrationspolitik möts i det socialt, etniskt och symboliskt polariserade rummet", *Utbildning och demokrati*, 14 (3): 75-96.
- Böhlmark, A. & Lindahl, M. (2007). The impact of school choice on pupil achievement, segregation and costs: Swedish evidence. Discussion paper, Forschungsinstitut zur Zukunft der Arbeit.
- By, U. (2009). Stressade lärare anmäler omöjlig arbetssituation. *Dagens Nyheter*, 2009-05-27.
- Cliffordson, C. (2004). "Betygsinflation i de målrelaterade gymnasiebetygen", *Pedagogisk forskning i Sverige*, 9 (1): 1-14.
- Chubb, J. E. (2007). "Att få ut det mesta möjliga av marknaden: lärdomar av fritt skolval i USA", i Lindbom, A (red) *Friskolorna och framtiden: segregation, kostnader och effektivitet*. Stockholm: Institutet för framtidsstudier.
- Dahlin, B. (2007). "Fristående skolor och segregation. 'Give a dog a bad name and hang him?'"", *Utbildning och demokrati*, 16 (1): 31-51.
- Dahlstedt, M. (2009). "Governing by partnerships: dilemmas in Swedish education policy at the turn of the millenium", *Journal of education policy*, 24 (6): 787-801.
- Dahlstedt, M. (2007). "I val(o)frihetens spar. Segregation, differentiering och två decennier av skolreformer", *Pedagogisk forskning i Sverige*, 12 (1): 20-38.
- Dagens Industri (2011). *S-toppens skolklipp*. Publicerad 2011-03-07. www.di.se (Hämtad 2011-10-29).
- Daun, H. (2004). "Privatisation, decentralisation and governance in education in the Czech republic, England, France, Germany and Sweden", *International review of education*, 50: 325-346.
- Daun, H. (2003). "Market forces and decentralization in Sweden: Impetus for school development or threat to comprehensiveness and equity?", i Plank, D. N. & Sykes, G. (red) *Choosing choice. School choice in international perspective*. New York and London: Teachers College Press.

- Eriksson, M. (2005). *Sociologisk atlas över Stockholm*. (Rapporter från forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 36). Uppsala: Uppsala Universitet.
- Erixon Arreman, I. & Holm, A.-S. (2011). "Privatisation of public education? The emergence of independent upper secondary schools in Sweden", *Journal of education policy*, 26 (2): 225-243.
- Evetts, J. (2006a). "Organizational and occupational professionalism: The challenge of new public management", Paper presenterat vid *XVII World Congress of Sociology*, Durban, South Africa, 23-29 juli.
- Evetts, J. (2006b). "Introduction: Trust and professionalism: Challenges and occupational changes", *Current Sociology*, 54 (4): 515-531.
- Fjølknær, M. (2010). *Från byråkrati till undervisning – en finansieringsmodell för framtidens skola. En rapport om skolans likvärdighet*. Stockholm: Lärarnas riksförbund.
- Fock, M. (2004). *Makten över läraryrket: tankar om yrkesansvar och uppvärdering*. Stockholm: Lärarförbundet.
- Fredriksson, A. (2009). "On the consequences of the marketization of public education in Sweden", *European Educational Research Journal*, 8 (2): 299-310.
- Fredriksson, A. (2010). *Marknaden och lärarna. Hur organiseringen av skolan påverkar lärares offentliga tjänstemannaskap*. Göteborg: Göteborgs universitet.
- Fredriksson, P. & Öckert, B. (2008). "Resources and student achievement – evidence from a Swedish policy reform", *Scandinavian journal of economics*, 110 (2): 277-296.
- Forsey, M. (2010). "Publicly minded, privately focused: Western Australian teachers and school choice", *Teaching and teacher education*, 26: 53-60.
- Hartman, L. (2011). Inledning och slutsatser, i Hartman, L. (red) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS förlag.
- Hjort, K. (2007). "Epilogue: What's new, Doc? Old tensions between or new knowledge about tension between professions and organisations?", i Aili, C. et al., (red) *In tension between organization and profession. Professionals in Nordic public service*. Falun: Nordic Academic Press.
- Hwang, S.-J. (2002). "Kampen om begreppet valfrihet i skolpolitiken", *Utbildning och demokrati*, 11 (1): 71-110.
- Leppänen, V. et al. (2006). "Villkor i arbete med människor – en inledning" i Petersson, H. et al., (red) *Villkor i arbete med människor – en antologi om human servicearbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Lidegran, I. (2006). *Uppsala – en akademiskt dominerad gymnasieskola*. (Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi, nr 34). Uppsala universitet: SEC, ILU.

- Lindbom, A. (2010). "School choice in Sweden: effects on student performance, school costs, and segregation", *Scandinavian journal of educational research*, 54 (6): 615-630.
- Lindblad, S.; Lundahl, L.; Lindgren, J. & Zackari, G. (2002). "Educating for the new Sweden?" *Scandinavian journal of educational research*, 46 (3): 283-303.
- Lindblad, S. & Popkewitz, T. (2004). *Educational restructuring: international perspectives on travelling policies*. Greenwich, Conn: Information Age Pub.
- Lindensjö, B. & Lundgren, U. P. (2000). *Utbildningsreformer och politisk styrning*. Stockholm: HLS förlag.
- Lipsky, M. (1980). *Street-level bureaucracy. Dilemmas of the individual in public services*. New York: Russell Sage Foundation.
- Lund, S. (2008). "Choice paths in the Swedish upper secondary education – a critical discourse analysis of recent reforms", *Journal of education policy*, 23 (6): 633-648.
- Lund, S. (2007). "Valfrihet och konkurrens. Utvecklingstendenser inom gymnasieutbildningen", *Pedagogisk forskning i Sverige*, 12, 4: 281-300.
- Lundahl, L.; Erixon Arreman, I.; Lundström, U. & Rönnberg, L. (2010). "Setting things right? Swedish upper secondary school reform in a 40-year perspective", *European journal of education*, 45 (1): 46-59.
- Lundahl, L. (2008). "Skilda framtidsvägar. Perspektiv på det tidigare 2000-talets gymnasiereform", *Utbildning och demokrati*, 17 (1): 29-51.
- Lundahl, L. (2002a). "Sweden: decentralization, deregulation, quasi-markets – and then what?", *Journal of education policy*, 17 (6): 687-697.
- Lundahl, L. (2002b). "From centralisation to decentralisation: governance of education in Sweden", *European educational research journal*, 1 (4): 625-636.
- Lundgren, H. (2009). *Lärare under hårdast press på arbetet. Du och jobbet, 1*.
- Lundström, U. & Holm, A.-S. (2011). "Market competition in upper secondary education: perceived effects on teachers' work", *Policy futures in education*, 9 (2): 193-205.
- Lundström, U. & Parding, K. (2011). "Teachers' experiences with school choice - clashing logics in the Swedish education system", *Education Research International*: 1-10. doi:10.1155/2011/869852.
- Lunneblad, J. (2010). "Skolidentitet och managementkultur som mytologisk diskurs", *Utbildning och demokrati*, 19 (1): 25-44.
- Lunneblad, J. & Asplund Carlsson, M. (2009). "De kommer från nordost - Om skolkonkurrens och elevidentitet i ämnet svenska som andraspråk", *Utbildning och demokrati*, 18 (2): 87-103.
- Machi, L. & McEvoy, B. (2009). *The literature review. Six steps to success*. Thousand Oaks, California: Corwin press.
- Nilsson, I. (2002). *Fristående skolor: internationell forskning 1985-2000*. Stockholm: Skolverket.

- Nordqvist, I. & Langerth Zetterman, M. (2004). *Gymnasieskolan som konkurrensfält. Ett regionalt perspektiv – Gävleborgs län*. (Rapporter från Forskningsgruppen för utbildnings- och kultursociologi rapport nr 33). Uppsala universitet: SEC, ILU.
- Persson, A. (2006). ”Nöjda som lärare, missnöjda som anställda – skolexistens mellan mening och missnöje” i Petersson, H. et al. (red) *Villkor i arbete med människor – en antologi om human servicearbete*. Stockholm: Arbetslivsinstitutet.
- Reuber, A. R. (2010). ”Strengthening your literature review”, *Family business review*, 23 (2): 105-108.
- Rothstein, B. (2002). *Vad bör staten göra? Om välfärdsstatens moraliska och politiska logik*. Stockholm: SNS.
- Sandström, F.M. & Bergström, F. (2007). The impact of school choice on pupil achievement, segregation and costs: Swedish evidence. (Rapport nr 3691). IZA.
- Skawonius, C. (2005). Välja eller hamna? Det praktiska sinnet, familjers val och elevers spridning på grundskolor. Stockholm: Stockholms universitet, Pedagogiska inst.
- Stenlås, N. (2009). *En kär i kläm – läraryrket mellan professionella ideal och statliga reformideologier*. Rapport till Expertgruppen för studier i offentlig ekonomi 2009:6. Stockholm: Norstedts Juridik.
- Skolverket. (2011a),
http://www.skolverket.se/statistik_och_analys/2.1862/2.4391
- Skolverket. (2011b). *Skolmarknadens geografi. Om gymnasieelevers pendling på lokala och regionala skolmarknader*. Stockholm: Skolverket.
- Skolverket. (2003). *School choice and its effects in Sweden. Offprint of report 230 – a summary*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1991/92:95: *Om valfrihet och fristående skolor*. Stockholm: Fritzes.
- SOU 1992/93:230: *Valfrihet i skolan*. Stockholm: Fritzes.
- Svensson, L. G. (2008). Profesjon og organisasjon, i Molander, A. & Terum, L.-I. (red) *Profesjonsstudier*. Oslo: Universitetsforlaget.
- Vinzant, J. & Crothers, L. (1998). *Street-level leadership: Discretion and legitimacy in front-line public service*. Washington: Georgetown University Press.
- Vlachos, J. (2011). ”Friskolor i förändring” i Hartman, L. (red) *Konkurrensens konsekvenser. Vad händer med svensk välfärd?* Stockholm: SNS förlag.
- Vlachos, J. (2010). *Betygets värde. En analys av hur konkurrens påverkar betygssättningen vid svenska skolor*. Stockholm: Konkurrensverket.
- Wikström, C. (2006). ”Education and assesment in Sweden”, *Assesment in education: principles, policy and practice*, 13 (1): 113-128.

Wikström, C. & Wikström, M. (2005). "Grade inflation and school competition: an empirical analysis based on the Swedish upper secondary schools", *Economics of education review*, 24: 309-322.